

Witold Jarno (UNIwersytet Łódzki)

ORCID: 0000-0002-5845-6057

Tytularny generał dywizji Edward Hejdukiewicz (1868–1932).

Zarys biografii

DOI: 10.25951/11131

STRESZCZENIE

Artykuł opisuje karierę wojskową Edwarda Hejdukiewicza (1868–1932), tytularnego generała dywizji Wojska Polskiego. Urodził się w Mińsku w 1884 r. Został żołnierzem armii rosyjskiej, a w 1917 r. dowódcą 3 Pułku Strzelców Polskich w I Korpusie Polskim w Rosji. Po jego rozbrojeniu wyjechał do Odessy, gdzie został szefem Sądu Wojskowego 4 Dywizji Strzelców. W Wojsku Polskim dowodził różnymi jednostkami, w tym np.: 54 Pułkiem Piechoty, 24 Brygadą Piechoty, Ekspozyturą Dowództwa Okręgu Generalnego nr II w Kowlu czy 2 Dywizją Litewsko-Białoruską. Następnie objął w 1921 r. stanowisko zastępcy dowódcy Okręgu Korpusu nr IX Brześć, a dwa lata później został członkiem Oficerskiego Trybunału Orzekającego. W 1927 r. został przeniesiony w stan spoczynku. W ostatnich latach życia zamieszkał (jako osadnik wojskowy) na Wołyniu, gdzie zmarł w 1932 r.

SŁOWA KLUCZOWE: I Korpus Polski w Rosji, 4 Dywizja Strzelców, Wojsko Polskie, Okręg Korpusu nr IX.

SUMMARY

The Titular Major General Edward Hejdukiewicz (1868–1932).

Outline of the Biography

The article describes the military career of Edward Hejdukiewicz (1868–1932), titular Major General of the Polish Army. He was born in Minsk in 1884. He was a soldier in the Russian army. In 1917, he became the commander of the 3rd Polish Rifle Regiment in the 1st Polish Corps in Russia. After disarmament it, he left for Odessa, where he became the head of the Military Court of the 4th Rifle Division. In the Polish Army, he commanded various units, for example: 54th Infantry Regiment, 24th Infantry Brigade, the Branch of the Command of the General District No. II in Kovel and the 2nd Lithuanian-Belarusian Division. In 1921, he took the position the second-in-command of Corps District No. IX Brest, and two years later he

became a member of the Officers' Tribunal. In 1927, he was retired. In the last years of his life, he lived (as a military settler) in Volhynia, where he died in 1932.

KEYWORDS: I Polish Corps in Russia, 4th Rifle Division, Polish Army, Corps District No. IX.

Postać Edwarda Hejdukiewicza jest niezwykle interesująca, lecz niemal całkowicie zapomniana. Był on oficerem armii rosyjskiej, później żołnierzem 1 Korpusu Polskiego w Rosji i dowódcą 3 psp¹, szefem Sądu Wojskowego przy 4 DS gen. Lucjana Żeligowskiego, a w WP kolejno dowódcą 54 pp, XXIV BP, dowódcą Ekspozytury Dowództwa OG II w Kowlu, dowódcą XXVIII BP, dowódcą 2 Dywizji Litewsko-Białoruskiej, zastępcą dowódcy OK IX oraz członkiem Oficerskiego Trybunału Orzekającego. Jak widać, był on żołnierzem biorącym aktywny udział w walkach o niepodległość Polski i wojnach o granice odrodzonej ojczyzny. Niniejszy artykuł stawia sobie za cel przypomnienie postaci tego generała, by przywrócić mu zasłużone miejsce w historii polskiej armii.

Bohater artykułu urodził się 31 marca 1868 r. w Mińsku (zwanym wówczas często Mińskiem Litewskim) na Białorusi wchodzącej w skład Imperium Rosyjskiego. Jego rodzicami byli Mikołaj i Maria z domu Fink, którzy wychowali młodego Edwarda w duchu patriotyzmu. O jego latach młodzieńczych niewiele wiadomo, choć można przypuszczać, że edukację rozpoczął w jednej ze szkół w Mińsku. Później przeniósł się do Korpusu Kadetów w Jarosławiu nad Wołgą, w którym ukończył cztery klasy (1884). W wieku 16 lat dokonał wyboru drogi życiowej i 8 sierpnia 1884 r. zgłosił się ochotniczo do służby w armii rosyjskiej. Najpierw został skierowany do Szkoły Junkrów w Wilnie, którą ukończył 5 sierpnia 1887 r., otrzymując stopień chorążego. Przydzielono go wówczas do 118 pp w Bobrujsku (w 1892 r. pułk przeniesiono do Wołkowyska, a w 1904 – do Słoniemia), wchodzącego w skład 30 DP, podległej dowództwu IV Korpusu Armijnego. Rok później, 1 czerwca 1888 r. Edward Hejdukiewicz został przeniesiony do 107 pp w Wilnie, wchodzącego w skład 27 DP (III Korpus Armijny). W pułku tym służył bardzo krótko, ponieważ 8 listopada tego roku otrzymał awans na stopień podporucznika ze starszeństwem z 14 września 1887 r. oraz przydział do 56 pp, w którym służył do wybuchu I wojny światowej. Pułk stacjonował w Tyraspolu

¹ W tekście zastosowano następujące skróty: BP – Brygada Piechoty, CAW WBH – Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego, DP – Dywizja Piechoty, DS – Dywizja Strzelców, DSP – Dywizja Strzelców Polskich, MSWojsk. – Ministerstwo Spraw Wojskowych, OG – Okręg Generalny, OK – Okręg Korpusu, pp – pułk piechoty, psp – pułk strzelców polskich, WP – Wojsko Polskie.

w Guberni Chersońskiej i wchodził w skład 14 DP należącej do VIII Korpusu Armijnego (ponadto w skład dywizji wchodziły 53, 54 i 55 pp). W pułku zajmował kolejno następujące stanowiska: oficera kompanii (do 1905 r.), dowódcy kompanii strzeleckiej (do 11 lutego 1914 r.) oraz zastępcy dowódcy batalionu (do 1 sierpnia tego roku). W tym czasie awansował na kolejne stopnie oficerskie: porucznika (ze starszeństwem z 14 września 1891 r.) – 6 czerwca 1892 r., sztabskapitana (ze starszeństwem z 19 maja tego roku) – 25 września 1900 r., i kapitana (ze starszeństwem z 19 maja 1904 r.) – 14 marca 1905 r. W 1910 r. odbył także kilkumiesięczny kurs (7 lutego – 18 października) w Oficerskiej Szkole Strzelców w Oranienbaumie². Warto dodać, że od 4 kwietnia 1897 r. do 9 czerwca 1898 r. był oddelegowany na Kretę w składzie rosyjskiej delegacji nadzorującej, po zakończeniu antytureckiego powstania z lat 1895–1897, tworzenie autonomicznej republiki (tzw. Państwa Kretańskiego) pod protektorem Turcji, w której posiadaniu wyspa była od 1669 r.³

W czasie służby w 56 pp Edward Hejdukiewicz poznał pochodzącą z Odessy Marię Bretszejder, z którą w 1889 r. zawarł we wspomnianym mieście związek małżeński. W niedługim czasie na świat przyszło kolejno sześć córek: 3 lipca 1892 r. urodziła się Maria, 23 lutego 1894 r. – Sylwia, 25 lutego 1896 r. – Bolesława, 30 czerwca 1900 r. – Wieńczysława, 16 stycznia 1902 r. – Halina, i 4 grudnia 1904 r. – Edwarda. Żona nie zamieszkała wraz z mężem w Tyraspolu (gdzie stacjonował 56 pp), lecz wraz z dziećmi wynajmowała mieszkanie w Odessie przy ul. Sofiewskiej 16 m. 10 (jedna z głównych ulic w centrum miasta)⁴.

W trakcie służby w armii rosyjskiej przed 1914 r. Hejdukiewicz uczestniczył wraz z 56 pp w wojnie rosyjsko-japońskiej (1904–1905). W chwili jej wybuchu armia carska na Dalekim Wschodzie, dowodzona przez admirała Jewgienija Aleksiejewa (namiestnika cara na Dalekim Wschodzie), wchodziła w skład Nadamurskiego Okręgu Wojskowego. Do walki z Japonią sformowano armię

² Szkoła ta powstała na mocy dekretu cara Aleksandra III w 1882 r., mieściła się w budynku dawnego szpitala wojskowego przy ulicy Elizavetinskaya w Oranienbaum na zachód od ówczesnego Petersburga; <http://www.citywalls.ru/house18704.html>, dostęp: 11.12.2021).

³ CAW WBH, ap. Edward Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Karta ewidencyjna z końca 1920 r., k. 56, Karta ewidencyjna z końca 1921 r., k. 103; Общий список офицерским чинам русской императорской армии на 1 января 1910 г., Санкт-Петербург 1910, s. 245–246; https://ria1914.info/index.php/118-й_пехотный_Шуйский_полк; https://ria1914.info/index.php/107-й_пехотный_Троицкий_полк; https://ria1914.info/index.php/56-й_пехотный_Житомирский_полк; https://ria1914.info/index.php/14-я_пехотная_дивизия (dostęp: 14.05.2022).

⁴ CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Karta ewidencyjna z końca 1921 r., k. 103.

mandżurską dowodzoną przez gen. Aleksieja Kuropatkina, która była systematycznie wzmacniana (m.in. siłami 14 DP), lecz ponosiła kolejne klęski w wojnie (zakończył ją pokój w Portsmouth podpisany 5 września 1905 r.)⁵. Nasz bohater z 14 DP przybył 26 września 1904 r. na front. Dowodząc jedną z kompanii strzeleckich, wykazał się odwagą w obronie wsi Juznaja Kudziadza atakowanej przez Japończyków (grudzień 1904 r.), a potem w walkach w rejonie Sandepu, Tielina i Syptugaju⁶.

Po powrocie do garnizonu w Tyraspolu Edward Hejdukiewicz służył nadal w szeregach 56 pp i 1 lutego 1914 r. awansował na stanowisko zastępcy dowódcy batalionu. Po wybuchu I wojny światowej został 1 sierpnia skierowany do nowo formowanego 252 pp na stanowisko dowódcy II batalionu. Pułk ten wysłano niebawem na front rosyjsko-niemiecki, gdzie uczestniczył w bitwie łódzkiej. W następnym roku jednostkę przeniesiono na front galicyjski, gdzie brała udział w bitwie pod Gorlicami. Za wykazaną w walkach odwagę Hejdukiewicz otrzymał 14 maja 1915 r. awans na stopień podpułkownika (ze starszeństwem z 18 października 1914 r.). Radość nie trwała jednak długo, gdyż tydzień później (21 maja) został ciężko ranny nad Sanem. Otrzymał kilka postrzałów (w szyję i łopatkę) i przez cztery miesiące przebywał w szpitalu polowym. Po powrocie do pułku (28 września) ppłk Edward Hejdukiewicz 2 października objął stanowisko dowódcy batalionu. Na jego czele uczestniczył w końcu 1915 r. w walkach pod Dubnem i Łuckiem, za które otrzymał 16 kwietnia 1916 r. awans na stopień pułkownika (ze starszeństwem z 1 sierpnia 1915 r.). Dwa miesiące później wziął udział w pierwszej fazie ofensywy gen. Aleksieja Brusilowa, rozpoczętej 4 czerwca 1916 r. na Wołyniu. Pięć dni później (9 czerwca) w rejonie m. Krupa – wraz ze swym pułkiem – zdobył przyczółek na zachodnim brzegu Styru, lecz w trakcie walk we wsi Łysocha został ponownie ciężko ranny (postrzał w pierś) i po raz drugi trafił na kilkumiesięczne leczenie szpitalne, tym razem do Odessy⁷. Tak o jego służbie w armii rosyjskiej pisał w 1921 r. gen. ppor. Wincenty Odynieć: „... znam dobrze generała Hejdukiewicza z armii rosyjskiej jako wyjątkowo walecznego oficera. Niejednokrotnie uczestniczył na czele swego pułku w atakach na

⁵ Szerzej o wojnie patrz: W. Spalek, *Wojna rosyjsko-japońska 1904–1905 r.*, Warszawa 1926; J.W. Dyskant, A. Michałek, *Port Artur Cuszima 1904–1905*, Warszawa 2005; С. Бирюк, *Русская пехота в Русско-японской войне 1904–1905 гг.*, Москва 2021.

⁶ CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Karta ewidencyjna z końca 1919 r., k. 128.

⁷ CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Karta ewidencyjna z końca 1921 r., k. 103, Lista personalna z 1919 r., k. 120 i Karta ewidencyjna z końca 1919 r., k. 128.

bagnety i w jednym z takich ataków został postrzelony kulą karabinową w pierś na wylot”⁸.

Po wyleczeniu ran powrócił 13 stycznia 1917 r. do 56 pp, przebywającego wówczas na froncie rumuńskim, i uczestniczył jako zastępca dowódcy pułku (stanowisko to objął 19 lutego) w prowadzonych tam walkach pozycyjnych. Po ponownym przeniesieniu 14 DP na front wołyński nasz bohater od 25 lutego brał udział w walkach nad Stochodem w rejonie Łucka. Dwa dni później otrzymał nowy przydział – do nowo formowanego 765 pp, którym dowodził do 2 listopada 1917 r. w trakcie walk pozycyjnych w rejonie Łucka. Warto dodać, że w armii rosyjskiej płk Hejdukiewicz otrzymał liczne odznaczenia: Order św. Anny II, III i IV stopnia z mieczami, Order św. Stanisława II stopnia z mieczami oraz III stopnia z mieczami i kokardą, Order św. Włodzimierza IV stopnia z kokardą, Order św. Włodzimierza III i IV klasy z mieczami, Krzyż św. Jerzego IV stopnia oraz Oręż św. Jerzego (odznaczenie honorowego w postaci szabli)⁹.

W międzyczasie doszło w Rosji do ważnych wydarzeń, które wpłynęły na dalsze losy bohatera artykułu. Po wybuchu rewolucji lutowej i obaleniu cara Mikołaja II pogłębiało się rozprężenie w armii rosyjskiej, a proklamacja rosyjskiego Rządu Tymczasowego z 30 marca 1917 r. w sprawie polskiej skłoniła Polaków służących w tej armii do tworzenia w jej składzie odrębnych jednostek narodowych. W dniach 8–22 czerwca odbył się w Piotrogradzie (dawny Petersburg) I Ogólny Zjazd Wojskowych Polaków, na którym powołano Naczelny Polski Komitet Wojskowy (tzw. Naczpol), mający kierować procesem formowania polskich oddziałów wojskowych w Rosji. Niebawem prace nad utworzeniem I Korpusu Polskiego w Rosji nabrały tempa, po tym jak w lipcu 1917 r. gen. Ławr Kornilow (głównodowodzący armią rosyjską) zgodził się na sformowanie polskiego korpusu (na bazie dawnej Dywizji Strzelców Polskich) mającego liczyć trzy dywizje strzelców, dywizję ułanów, dwie brygady artylerii, brygadę rezerwową oraz kilka mniejszych oddziałów. Formowanie Korpusu odbywało się w czasie narastającego wrzenia rewolucyjnego w Rosji, lecz dzięki wysiłkom gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego (dowódcy korpusu) proces ten przebiegał sprawnie. Jednym z nowo powstałych związków taktycznych była 1 DSP dowodzona przez gen. Gustawa Ostapowicza, którą zaczęto formować późnym latem 1917 r. w okolicach Starego Bychowa

⁸ CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Wniosek o odznaczenie Orderem Virtuti Militari E. Hejdukiewicza z 31 VIII 1921 r., k. 6.

⁹ CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Karta ewidencyjna z końca 1921 r., k. 103, Lista personalna z 1919 r., k. 120 i Karta ewidencyjna z końca 1919 r., k. 128; http://www.rusgeneral.ru/shik_1914/1914_pex_701.html (dostęp: 24.08.2022).

(50 km na północy wschód od Bobrujska). W skład dywizji weszły cztery pułki strzelców (1, 2, 3 i 4), brygada artylerii oraz niezbędne pododdziały dywizyjne (14 grudnia 1917 r. dywizja liczyła 3,5 tys. żołnierzy, w tym 397 oficerów)¹⁰.

Jednym z pułków wchodzących w skład 1 DSP był 3 psp, którego dowództwo 18 października 1917 r. (po opuszczeniu szeregów armii rosyjskiej) objął płk Edward Hejdukiewicz, co stwierdza rozkaz pułkowy: „Dnia dzisiejszego objąłem dowództwo nad pułkiem” – pierwszy podpisany przez niego jako dowódcę pułku¹¹. Sześć dni później w rozkazie pułkowym z 24 października przedrukowano rozkaz dowódcy 1 DSP z 18 października:

Przybyłemu 17 b.m. do powierzonej mi dywizji, pułkownikowi 765-go Zimnickiego pułku piechoty Hejdukiewiczowi, naznaczonemu przez dowódcę Korpusu dowódcą pułku, polecam objąć dowództwo nad 3-im Pułkiem Strzelców Polskich, przejąwszy takowy od pułkownika Oświecińskiego [Konstantego – WJ], którego naznaczam pomocnikiem dowódcy tegoż pułku¹².

Hejdukiewiczowi przyszło dowodzić jednostką w niezwykle trudnych warunkach, ponieważ w grudniu 1917 r. (już po przewrocie bolszewickim) relacje pomiędzy nowymi rewolucyjnymi władzami w Rosji a dowództwem I Korpusu Polskiego zaczęły się gwałtownie pogarszać. Dlatego też formowane w różnych miastach oddziały korpusu należało jak najszybciej skoncentrować w jednym miejscu. Co prawda, bolszewicy zgodzili się, by zebrały się one w trójkącie Rohaczów–Żłobin–Bobrujsk, lecz szybko się okazało, że były to jedynie działania pozorowane. W rzeczywistości dążyli oni do rozbrojenia polskich oddziałów, toteż gen. Józef Dowbor-Muśnicki na początku 1918 r. postanowił skoncentrować podległy mu korpus – rozrzucony dotąd na dużym obszarze – w rejonie Bobrujska. Tam też niezwłocznie przegrupowała się 1 DSP z okolic Starego Bychowa do Rohaczowa (około 40 km na wschód od Bobrujska, opanowanego na początku lutego przez oddziały I Korpusu Polskiego). Tu oddziały 3 psp na przełomie stycznia i lutego 1918 r. brały udział w walkach z oddziałami bolszewickimi o Rohaczów, który pozostał w rękach polskich żołnierzy¹³.

¹⁰ H. Bagiński, *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–1920*, Warszawa 1921, s. 115–117, 150, 154 i 174; A. Miodowski, *Związki Wojskowych Polaków w Rosji (1917–1918)*, Białystok 2004, s. 66–67.

¹¹ CAW WBH, 3 psp, sygn. I.122.26.120, Rozkaz dzienny nr 68 z 18 X 1917 r., b.p.

¹² CAW WBH, 3 psp, sygn. I.122.26.120, Rozkaz dzienny nr 74 z 24 X 1917 r., b.p.

¹³ CAW WBH, ap. Edward Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Lista personalna z 1919 r., k. 120–122; H. Bagiński, *Wojsko Polskie*, s. 181–182, 186, 217–223 i 278–279.

W końcu stycznia 1918 r. płk Edward Hejdukiewicz, dowodząc nadal 3 psp, objął jednocześnie dowództwo wydzielonej grupy prowadzącej działania przeciwko bolszewikom w rejonie stacji kolejowej Teszczyca. Nasz bohater osobiście dowodził jej obroną, a po przegrupowaniu pułku do wsi Szczybryn kierował działaniami wypadowymi mającymi powstrzymać dalsze natarcie nieprzyjaciela, co tak opisał gen. ppor. Wincenty Odyniec we wniosku odznaczeniowym z 11 października 1921 r.:

Po przeprowadzeniu przegrupowania i zajęciu odcinka w rejonie wsi Szczybryn, na płn. od Rohaczewa [Rochaczowa – WJ], szeregiem śmiałych wypadów Grupa znajdująca się pod D-twem Pułk. Hejdukiewicza skutecznie odpiera szereg ataków bolszewickich zadając im ciężkie straty i utrzymując powierzona pozycję do czasu otrzymania rozkazu opuszczenia takowej, nie patrząc na to, że w skład sił bolszewickich wchodziły doborowe oddziały złożone z marynarzy i oddziałów *Łotyszów*. Następne pomyślne wycofanie się w biały dzień oddziałów Grupy Płk. Hejdukiewicza, w skład której wchodził wówczas 3 p. strz., zawdzięczać należy tylko energii, przytomności umysłu, zimnej krwi i wielkiej odwadze Płk. Hejdukiewicza, który zarządzając stałe kontrataki, nie dopuścił bolszewików do natarcia na całym froncie¹⁴.

W dalszej części wniosku podkreślono inicjatywę i odwagę Hejdukiewicza w walkach o Rohaczów, zajęty przejściowo przez oddziały bolszewickie:

W ofensywie na Rohaczew [Rochaczów – WJ] prowadzonej już spod Bobrujska, płk. Hejdukiewicz dowodząc głównymi siłami działaniem swym zmusił nieprzyjaciela do opuszczenia pozycji na naszym lewym skrzydle po drodze do Rohaczewa. [...] Zaraz potem Rohaczew został zajęty przez płk. Hejdukiewicza, dzięki czemu przerwana została komunikacja kolejowa Żłobin-Bychów, będąca dla bolszewików bardzo cenną arterią¹⁵.

Za wykazaną odwagę płk Edward Hejdukiewicz został 10 maja 1922 r. odznaczony Orderem *Virtuti Militari* V klasy (nr 6677)¹⁶.

Pułkownik 10 marca 1918 r., dowodząc nadal 3 psp, został wyznaczony na stanowisko komendanta m. Rohaczowa, które objął trzy dni później. Niestety, dwa miesiące później Niemcy postanowili rozbroić polskie korpusy w Rosji. Najpierw 11 maja (po bitwie pod Kaniowem) los ten spotkał II Korpus dowodzony przez płk. Józefa Hallera, a 21 maja gen. Józef Dowbor-Muśnicki przyjął niemieckie ultimatum, zgodnie z którym podległy mu I Korpus miał zostać w ciągu kilku tygo-

¹⁴ CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Wniosek o odznaczenie Orderem *Virtuti Militari* E. Hejdukiewicza z 11 X 1921 r., k. 2.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Dziennik Personalny MSWojsk. 1922, nr 17, s. 456.

dni rozformowany, w tym wchodząca w jego skład 1 DSP. Dowodzący 3 psp płk Hejdukiewicz został 15 czerwca odwołany z zajmowanego stanowiska¹⁷. Proces demobilizacji jednostki zajął jednak jeszcze trzy dni i dopiero 18 czerwca została ona ostatecznie rozwiązana, co stwierdza ostatni rozkaz pułkowy z tego dnia podpisany jeszcze przez naszego bohatera: „Dnia dzisiejszego 3-ci pułk strzelców uważać za zdemobilizowany. Rozkaz niniejszy liczyć ostatnim”¹⁸.

Trzy dni wcześniej doszło do ważnego dla płk. Hejdukiewicza wydarzenia, jakim był rozkaz dowódcy I Korpusu Polskiego z 12 czerwca, w którym pisał on, że Edward Hejdukiewicz powinien otrzymać awans na stopień generała podporucznika, podkreślając zarazem, że rozkaz ten:

Ogranicza się jedynie do uznania prawa do awansów tym, którzy wysłużyli czas nieodzowny i na zasadzie orzeczenia komisji awansowej przedstawieni zostali przez swych dowódców do następnych rang. Rozkaz niniejszy powinien służyć za podstawę do wniesienia do wojennych ksiąg ewidencyjnych prawa do awansu, lecz rozkaz ten nie daje prawa przyswojenia sobie bądź rangi, bądź też odznak rangi, do której oficerowi tylko przyznane zostało prawo. To prawo może być zatwierdzone przez Rząd Polski, o czym w swoim czasie poczynię starania¹⁹.

Nie była to więc formalna nominacja na stopień generalski, lecz raczej stwierdzenie, że taki stopień powinien jak najszybciej otrzymać, co w praktyce nastąpiło dopiero dwa lata później.

Część żołnierzy byłego I Korpusu Polskiego została internowana przez Niemców, część zaś próbowała przedostać się do innych miejsc formowania polskich jednostek w Rosji. Jak wynika z ostatniego rozkazu pułkowego 3 psp z 18 czerwca 1918 r., płk Edward Hejdukiewicz (formalnie wykreślony 25 czerwca z ewidencji korpusu) po demobilizacji zgłosił chęć wyjazdu do Odessy, gdzie mieszkała jego żona z dziećmi. Zapewne podróż nie była ani łatwa, ani szybka, toteż można przypuszczać, że zajęła co najmniej kilka tygodni. Po dotarciu do miasta nasz bohater postanowił aktywnie włączyć się w proces ochrony przebywających w nim Polaków przed szerzącym się bandytyzmem. W tym celu zaczęto formować Oddział Samoobrony Polskiej, w którego skład weszli byli żołnierze armii rosyjskiej narodowości polskiej. Wśród jego organizatorów był także płk

¹⁷ CAW WBH, 3 psp, sygn. I.122.26.120, Rozkaz dzienny nr 59 z 13 III 1918 r. i nr 153 z 15 VI 1918 r., bp.; H. Bagiński, *Wojsko Polskie*, s. 311–321; *Kawalerowie Virtuti Militari 1792–1945. Słownik biograficzny*, t. 2 (1914–1921), cz. 2, red. B. Polak, Koszalin 1993, s. 72.

¹⁸ CAW WBH, 3 psp, sygn. I.122.26.120, Rozkaz dzienny nr 156 z 18 VI 1918 r., b.p.

¹⁹ CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Odpis rozkazu dowódcy I Korpusu Polskiego nr 266 z 12 VI 1918 r., k. 27.

Edward Hejdukiewicz, który najpierw objął stanowisko szefa sztabu oddziału, a 22 listopada 1918 r. stanął na jego czele. Kilkanaście dni później nastąpiło wydarzenie, które wpłynęło na dalsze losy naszego bohatera. Było nim przybycie do Odessy pierwszych oddziałów 4 DS gen. ppor. Lucjana Żeligowskiego, którego płk Hejdukiewicz znał z czasów służby w I Korpusie Polskim w Rosji, gdy ten dowodził czasowo 1 DSP²⁰.

Sytuacja w Rosji z każdym miesiącem 1918 r. pogarszała się, a chaos i anarchia stały się wręcz nieodłącznymi elementami życia w rozpadającym się imperium. Chcąc przetrwać, Polacy zaczęli się ponownie organizować i w tym celu jeszcze w czerwcu (tuż po rozbrojeniu wszystkich polskich korpusów w Rosji) działająca w Kijowie Rada Naczelną Polskich Sił Zbrojnych podjęła kroki zmierzające do formowania polskich jednostek w południowej Rosji. Po uzyskaniu zgody Michaiła Aleksiejewa (dowódcy Armii Ochotniczej), ustalono z przebywającą u jego boku francuską misją wojskową, że powstałe polskie formacje będą częścią Armii Polskiej we Francji, podlegając operacyjnie dowództwu Armii Ochotniczej. W sierpniu zaczęto formować w Jekaterynodarze (obecny Krasnodar) na Kubaniu tzw. Oddział Polski, który niebawem przeniesiono do pobliskiej Stanicy Paszowskiej. Tu 10 października utworzono na jego bazie Samodzielną Brygadę Strzelców Polskich, a później 4 DS. W tym samym miesiącu na Kubań przybył gen. ppor. Lucjan Żeligowski i objął stanowisko dowódcy wojsk polskich na Wschodzie. Podległe mu oddziały stały się – w myśl umowy podpisanej 28 września przez Komitet Narodowy Polski z rządem francuskim – autonomiczną formacją zbrojną, będącą częścią Armii Polskiej we Francji i podlegającą w czasie wojny dowództwu francuskiemu. Słaby napływ ochotników spowodował, że 21 listopada dywizję ponownie przeformowano na brygadę (dowódca płk Stanisław Nałęcz Małachowski). Następnego dnia nowy dowódca Armii Ochotniczej gen. Anton Denikin otrzymał od gen. Ferdynanda Focha (Naczelnego Wodza Sił Sprzymierzonych) rozkaz odesłania polskiej brygady do Odessy. W tym celu została przegrupowana do Noworosyjska, gdzie zasadnicza część żołnierzy (cała jednostka liczyła około 2,5 tys. ludzi) została załadowana na statek „Saratów” i 1 grudnia 1918 r. odpłynęła do Odessy. W mieście stacjonował w tym czasie III Korpus Armii Ochotniczej, lecz nie przedstawiał on większej siły bojowej. Zarówno władzom francuskim, jak i dowództwu tego korpusu zależało na utrzymaniu miasta, toteż z zadowoleniem przyjęły one fakt przybycia polskiej brygady, którą po kilku dniach ponownie

²⁰ CAW WBH, 3 psp, sygn. I.122.26.120, Rozkaz dzienny nr 156 z 18 VI 1918 r., b.p.; CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Karta ewidencyjna z końca 1921 r., k. 103.

przeformowano na 4 DS (miała w teorii stanowić część II Korpusu Armii Polskiej we Francji)²¹.

Po przybyciu polskiej jednostki do miasta płk Edward Hejdukiewicz zgłosił się 5 grudnia 1918 r. w jej dowództwie i objął stanowisko Komendanta Placu WP Miasta Odessa²². Na jego barkach spoczęło wiele ważnych zadań, jak np. czuwanie nad stanem dyscypliny wśród polskich żołnierzy poza służbą, utrzymywanie stałego kontaktu z lokalnymi władzami w sprawach związanych z kwaterunkiem polskich oddziałów, prowadzenie akcji zaciągu do 4 DS oraz ewidencji nowo wcielonych żołnierzy. Stanowisko komendanta zajmował jednak dość krótko, bo tylko niespełna dwa miesiące²³.

Kolejny przydział naszego bohatera był nieco zaskakujący, gdyż 22 stycznia 1919 r. został on powołany na stanowisko prezesa Sądu Wojskowego przy 4 DS (szefem całości służby sprawiedliwości dywizji był gen. Piotr Koreywo, kierujący Wydziałem Audytoriatu). Edward Hejdukiewicz kierował sądem do czasu powrotu dywizji do Polski, będąc także prezesem Sądu Honorowego 4 DS – w międzyczasie podległy mu Sąd Wojskowy został 26 marca przemianowany na Sąd Dywizyjny 4 DS²⁴.

²¹ CAW WBH, 4 DS, sygn. I.122.81.1, Rozkaz dowództwa 4 DS nr 33 z 27 X 1918 r. i nr 44 z 21 XI 1918 r. oraz Rozkaz Dowództwa Wojsk Polskich na Wschodzie nr 1 z 23 X 1918 r., b.p.; T. Kawalec, *Historia IV-tej Dywizji Strzelców generała Żeligowskiego w zarysie*, Wilno–Kraków–Łódź 1921, s. 8–12; H. Bagiński, *Wojsko Polskie*, s. 483–485; S. Nałęcz-Małachowski, *Wspomnienia generała*, Łódź 2003, s. 37–38; *Pamiętniki generała broni Lucjana Żeligowskiego*, wstęp i oprac. D. Fabisz, Warszawa 2014, s. 12; B. Gumowska, *Opowieść o gen. broni Lucjanie Żeligowskim*, cz. 1: *Lata 1865–1920*, Bydgoszcz 1994, s. 35–36; W. Lipiński, *Walka zbrojna o niepodległość Polski w latach 1905–1918*, Warszawa 1990, s. 367–375; D. Radziwiłłowicz, *Błękitna Armia. W 80 rocznicę powstania*, Warszawa 1997, s. 15–18; tenże, *Polskie formacje zbrojne we Wschodniej Rosji oraz na Syberii i Dalekim Wschodzie w latach 1918–1920*, Olsztyn 2009, s. 246–247; W. Jarno, *Uwarunkowania przybycia Armii Polskiej we Francji do Polski wiosną 1919 roku*, „Almanach Historyczny” 2020, t. 22, s. 155–179. Stanowisko szefa sztabu 4 DS objął ppłk Leon Bobicki, a kwatermistrza ppłk Wiktor Thommée.

²² W jej skład wchodził: adiutant i pomocnik komendanta, szef Straży Polowej (czyli żandarmerii), szef Biura Zaciągowego, referent ewidencyjny (pełnił funkcje oficera kasowego) oraz kwatermistrz.

²³ CAW WBH, 4 DS., sygn. I.122.81.70, Rozkaz Komendy Placu WP m. Odessy nr 1 z 5 XII 1918 r., nr 20 z 1 I 1919 r., nr 29 z 28 I 1919 r. i nr 30 z 31 I 1919 r., b.p.; CAW WBH, 4 DS, sygn. I.122.81.32, Rozkaz dowództwa 4 DS nr 20 z 5 XII 1918 r., b.p. Miał go zastąpić na tym stanowisku płk Włodzimierz Szklennik, lecz ostatecznie nowym komendantem został płk Stanisław Kaliszek.

²⁴ CAW WBH, 4 DS, sygn. I.122.81.31, Rozkaz dowództwa 4 DS nr 102 z 26 III 1919 r., k. 77; CAW WBH, 4 DS, sygn. I.122.81.32, Rozkaz dowództwa 4 DS nr 57 z 26 I 1919 r., b.p.

W Odessie dywizja pozostawała do pierwszych dni kwietnia 1919 r., kiedy to – wobec rosnącego zagrożenia atakiem Armii Czerwonej – dowództwo sił sprzymierzonych podjęło decyzję o ewakuacji wojsk (objęła ona m.in. francuską 30 i 156 DP, grecką 2 i 13 DP oraz polską 4 DS). Polskie oddziały opuściły miasto 5–6 kwietnia i maszerując w straży tylnej wojsk alianckich, dotarły do Dniestru, po którego przekroczeniu znalazły się w rumuńskiej Besarabii. Stąd pod koniec maja odjechały koleją w stronę Czerniowiec, gdzie dywizja przestała podlegać dowództwu sił sprzymierzonych działających na południu Rosji i przeszła pod rozkazy Naczelnego Dowództwa WP. Następnie jej oddziały dotarły w połowie czerwca 1919 r. w okolice Stanisławowa, gdzie w lipcu doszło do połączenia tzw. krajowej 10 DP z przybyłą z Besarabii 4 DS, w wyniku czego powstała nowa 10 DP²⁵.

Sąd Dywizyjny 4 DS został przeformowany na Sąd Polowy 10 DP, lecz już bez płk. Edwarda Hejdukiewicza, ponieważ 25 czerwca 1919 r. został on odkomenderowany do sztabu armii gen. Józefa Hallera (przybyłego wiosną tego roku z Francji do Polski) i otrzymał nominację na stanowisko adiutanta dowódcy 11 psp (6 DSP) płk. Roberta de Colberta. Wraz z pułkiem wyruszył na front polsko-ukraiński i brał udział w polskiej kontrofensywie, zakończonej w połowie lipca dotarciem do rzeki Zbrucz²⁶. Miesiąc później dowódca dywizji gen. Denis de Champeaux tak zaopiniował naszego bohatera: „Oficer poważny i sumienny, ale ograniczony. Nadaje się na dowódcę pułku, ale potrzebowałby jeszcze wzmocnienia”²⁷. W celu podniesienia poziomu wiedzy fachowej płk. Edwarda Hejdukiewicza skierowano 18 sierpnia na kurs czołgów do Łodzi, po czym powrócił on na stanowisko adiutanta 53 pp Strzelców Kresowych – taki numer i nazwę otrzymał na początku września dawny 11 psp. W kolejnych tygodniach pułk pełnił służbę demarkacyjną na linii Zbrucza i nie uczestniczył w walkach, co tak podsumował nasz bohater:

Zostałem przydzielony do 11 p.St.P. [11 Pułku Strzelców Polskich – WJ], wchodzącego w skład 6 Dywizji. Już uczestniczyłem w bitwach z Ukraińcami, jeżeli to co było w ogóle zasługuje na miano „bitwy”. Ponieważ nie mam instrukcji, jakie właściwie są moje obowiązki, jako „adiutant commendanta” [...] i ponieważ w sztabie nie było do

²⁵ CAW WBH, Dowództwo Armii Generała Hallera, sygn. I.123.1.33, Raport gen. ppor. L. Żeligowskiego z 31 V 1919 r., b.p.; T. Kawalec, *Historia IV-tej Dywizji*, s. 28–32; W. Jarno, *Strzelcy Kaniowscy w latach 1919–1939*, Warszawa 2004, s. 51–58. 26 marca zreorganizowano całą służbę sprawiedliwości dywizji, tworząc: Prokuraturę (w rozkazach Prokuratoriat), Dział Śledczy i Sąd Dywizyjny.

²⁶ L. Szuchatowicz, *Zarys historii wojennej 53 Pułku Piechoty Strzelców Kresowych*, Warszawa 1928, s. 6–8.

²⁷ CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Opinia o płk. E. Hejdukiewiczu z 14 VIII 1919 r., k. 115.

dnia dzisiejszego oficera mówiącego po polsku – nie mogłem jeszcze należycie wgłębić się w życie pułku i poznać je wszechstronnie, tracąc na próżno czas i denerwując się tym silnie²⁸.

Na przełomie października i listopada 1919 r. w ramach tzw. procesu polonizacji jednostek dawnej armii gen. Hallera, płk. Edwarda Hejdukiewicza przeniesiono z dniem 1 listopada do 54 pp. Strzelców Kresowych na stanowisko dowódcy (w części literatury podawany jest też 2 listopada). Pułk ten był częścią Armii Polskiej we Francji i powstał jako 12 psp, a po przybyciu w maju 1919 r. do Polski wyruszył 24 czerwca wraz z całą 6 DSP na front ukraiński. We wrześniu armia gen. Hallera została włączona do WP, a dywizje przeszły z francuskiego tzw. systemu trójkowego na organizację brygadową obowiązującą w polskiej armii. Wówczas to 12 psp przemianowano na 54 pp Strzelców Kresowych, a 6 DSP na 12 DP. Z uwagi na okres zimowy jednostka, pozostając nad Zbruczem, nie prowadziła działań bojowych. Warto podkreślić, że nasz bohater był pierwszym polskim dowódcą 54 pp. Stanowisko to zajmował jedynie przez kilka tygodni, już bowiem 30 listopada został mianowany dowódcą XXIV BP (53 i 54 pp) wchodzącej w skład 12 DP. Jednak nią dowodził jeszcze krócej – zaledwie dwa tygodnie²⁹.

Pułkownik Edward Hejdukiewicz 11 grudnia 1919 r. objął dowództwo Ekspozytury Dowództwa OG II Lublin w Kowlu, utworzonej na mocy rozkazu z 1 listopada 1919 r. – obejmującej działaniem dwa powiaty: kowelski i włodzimierski. Miała ona uproszczoną strukturę dowództwa okręgu generalnego (zmniejszoną liczbę wydziałów), a jej dowódcy podporządkowano 1 stycznia 1920 r. pod względem wyekwipowania i wyszkolenia oddziały zapasowe 13 DP, dowództwo miasta, komendę placu i stację rozdzielczą jeńców w Kowlu, dowództwo garnizonu z komendą placu we Włodzimierzu Wołyńskim oraz szpitale wojskowe i wojskowe urzędy gospodarcze w obu tych miastach. Dodatkowo, do czasu utworzenia we wspomnianych powiatach przez Generalny Komisariat Rządu dla Ziemi Wschodnich struktur Policji Państwowej, dowódcy Ekspozytury podlegała stacjonująca w nich żandarmeria polowa. Pułkownik Edward Hejdukiewicz odpowiadał za pobór i racjonalne uzupełnianie podległych jednostek, utrzymanie w nich ładu i karności oraz prowadzenie gospodarki materiałowej. Kierował także pracami służby poborowej (Powiatowe Komendy Uzupełnień w Dubnie, Kowlu, Łucku

²⁸ CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Pismo płk. E. Hejdukiewicza z 25 XI 1919 r., k. 34.

²⁹ CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Karta ewidencyjna z końca 1921 r., k. 102–103; J. Kula, *Zarys historii wojennej 54 Pułku Strzelców Kresowych*, Warszawa 1929, s. 3–11; D. Faszczka, *54 Pułk Piechoty Strzelców Kresowych*, Pruszków 2010, s. 7 i 16.

i Włodzimierzu Wołyńskim), akcją zbierania tzw. zdobyczy wojennej, jak również działalnością służby etapowej. Jako dowódca Ekspozytury przez kolejne miesiące dbał o dobrą współpracę wszystkich podległych mu organów w sprawach wojskowo-administracyjnych i wojskowo-technicznych. Niestety, brak jest bliższych informacji na temat jego pracy na wspomnianym stanowisku³⁰.

W obliczu ofensywy Armii Czerwonej płk Edward Hejdukiewicz – jako doświadczony oficer liniowy – nie chciał pozostawać na zapleczu frontu, lecz walczyć, i 6 czerwca skierował prośbę do Oddziału V MSWojsk. o przydzielenie do formacji frontowej, która jednak została odrzucona³¹. Z tego okresu zachowała się opinia o nim sporządzona przez gen. ppor. Bronisława Babiańskiego 1 sierpnia 1920 r.: „Pełnił funkcję dowódcy Ekspozytury D.O.G. Lublin w Kowlu od dnia 11/XII 1919 r., aż do czasu jej rozwiązania, tzn. do połowy lipca 1920 r. Na stanowisku tym nie wykazał dostatecznej inicjatywy i energii, poza tym jest dobrym sztabowym oficerem, w spełnianiu poruczonych mu obowiązków jest gorliwy i sumienny”³².

Niewątpliwie przyszło mu kierować kowelską Ekspozyturą w trudnym czasie rosyjskiej inwazji na Polskę. Wobec zajęcia obu powiatów przez wojska Armii Czerwonej została ona rozwiązana, co stwierdza rozkaz Dowództwa Lubelskiego OG z 16 lipca 1920 r.: „W związku z operacjami wojennymi zostało Dowództwo Ekspozytury D.O.G. Lublin zlikwidowane i sztab przydzielony do Inspekt. Etap. Dow. Fr. Ukr. ppłk. Młodzianowskiego z siedzibą w Chełmie”³³. Część oficerów z płk. Edwardem Hejdukiewiczem znalazła się w dyspozycji dowódcy okręgu i przybyła do Lublina. Tu nasz bohater po kilku tygodniach został czasowo wyznaczony 2 września 1920 r. Okręgowym Inspektorem Armii Ochotniczej przy Dowództwie OG II Lublin³⁴. Po rozwiązaniu inspektoratu ponownie pozostał do listopada w dyspozycji dowódcy okręgu. Taka wzmianka znajduje się też

³⁰ CAW WBH, OK II, sygn. I.371.2.1, Rozkaz o organizacji Ekspozytury Dowództwa OG II Lublin w Kowlu z 23 XII 1919 r., b.p.

³¹ CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Pismo płk. E. Hejdukiewicza z 6 VI 1920 r., k. 39.

³² CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Opinia gen. Bronisława Babiańskiego (dowódcy OG II) o płk. E. Hejdukiewicz z 1 VIII 1920 r., k. 114.

³³ CAW WBH, Dziennik Rozkazów Dowództwa OG II Lublin, Rozkaz dzienny nr 66 z 16 VII 1920 r., b.p.

³⁴ CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Pismo w sprawie podania przydziału płk. E. Hejdukiewicza z września 1920 r., k. 14; *Encyklopedia wojskowa*, red. O. Łaskowski, t. 3, Warszawa 1933, s. 305; *Obrona państwa w 1920 roku. Księga sprawozdawczo-pamiętkowa Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej i obywatelskich komitetów obrony państwa*, red. W. Ścibor-Rylski, Warszawa 1923, s. 111 (stanowisko Okręgowego Inspektora

w rozkazie nominacyjnym płk. Edwarda Hejdukiewicza na długo wyczekiwany stopień generała brygady, który otrzymał dekretem Naczelnego Wodza nr 2355 z 14 października 1920 r. (stopień generalski nadano mu z dniem 1 kwietnia tego roku, ze starszeństwem z 1 czerwca 1919 r.)³⁵.

Kolejny przydział naszego bohatera określił rozkaz Naczelnego Dowództwa WP z 15 listopada 1920 r., w którego myśl pułkownik został mianowany dowódcą XXVIII BP (57 i 58 pp.), wchodzącej w skład 14 Wielkopolskiej DP gen. ppor. Daniela Konarzewskiego³⁶. Nominacja nastąpiła już po zawarciu rozejmu w wojnie polsko-rosyjskiej, podpisanego 12 października (wszedł w życie sześć dni później). Dowództwo brygady stacjonowało wtedy w Wołkowysku, gdzie płk Edward Hejdukiewicz przybył i przejął obowiązki dowódcy. W tym czasie podległe mu pułki pełniły służbę na linii demarkacyjnej, skąd pod koniec grudnia 1920 r. powróciły do pokojowych garnizonów w Poznaniu. Tam też przybył nasz bohater wraz z dowództwem brygady i zamieszkał przy ul. Berwińskiego 5. Kolejne miesiące przyniosły mu wytężoną pracę związaną z przygotowaniami do demobilizacji personalnej polskiej armii, w tym dowodzonej przez niego brygady. Jednocześnie podnosił kwalifikacje fachowe, uczestniczył od 18 lutego 1921 r. w kilkutygodniowym kursie informacyjnym dla wyższych dowódców przy Dowództwie OG VII Poznań, co pozwoliło mu niebawem awansować na coraz to wyższe stanowiska³⁷.

W międzyczasie gen. Lucjan Żeligowski podjął starania o przeniesienie gen. Edwarda Hejdukiewicza do Wilna. Po tzw. buncie i proklamowaniu 12 października 1920 r. Republiki Litwy Środkowej oddziały uczestniczące w tej akcji stały się Wojskiem Litwy Środkowej dowodzonym przez wspomnianego generała. Jego starania o przeniesienie naszego bohatera nie dziwią, gdyż dobrze go znał z czasów wspólnej służby w I Korpusie Polskim w Rosji i 4 DS. Po ukończeniu przywołanego wcześniej kursu gen. Hejdukiewicz został przeniesiony do dyspozycji Naczelnego Dowództwa WP, a 4 kwietnia otrzymał nominację na dowódcę

Armii Ochotniczej przy Dowództwie OG II Lublin zajmował latem 1920 r. płk Albin Jasiński).

³⁵ Dziennik Personalny MSWojsk. 1920, nr 40 z 20 października, s. 1060; *Rocznik oficerski 1923*, Warszawa 1923, s. 120.

³⁶ Szerzej o historii 14 DP patrz: *14 Dywizja Piechoty. 1-wsza Dywizja Strzelców Wielkopolskich w wojnie i pokoju*, oprac. T. Kołaczyński, J. Ciepeliowski, Poznań 1937; *14 Wielkopolska Dywizja Piechoty*, red. A. Wesołowski, Warszawa 2019; Z. Odrowąż-Zawadzki, *Dzieje 14 Dywizji Piechoty*, Gdańsk 2005.

³⁷ CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Pismo gen. ppor. E. Hejdukiewicza z 7 III 1921 r., k. 16 i Karta ewidencyjna z końca 1921 r., k. 102–103; L. Karczewski, *Zarys historii wojennej 57 Pułku Piechoty Wielkopolskiej*, Warszawa 1928, s. 23–24; J. Łapiński, *Zarys historii wojennej 58 Pułku Piechoty Wielkopolskiej*, Warszawa 1928, s. 30.

Fot. 1. Generał bryg. Edward Hejdukiewicz – zdjęcie z pierwszej połowy lat dwudziestych XX w.

Źródło: CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Kwestionariusz ewidencyjny Orderu Virtuti Militari z 22 V 1939 r., k. 1.

2 Dywizji Litewsko-Białoruskiej, której część wzięła udział w tzw. buncie Żeligowskiego. Czas pobytu w Wilnie Hejdukiewicz wykorzystał również dla poprawy znajomości języka polskiego, został bowiem wolnym słuchaczem kursu polonistycznego na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie (który ukończył 15 lipca 1921 r.). W tym czasie – rozkazem Naczelnego Dowódcy Wojsk Litwy Środkowej – został odznaczony 4 sierpnia 1921 r. Krzyżem Walecznych IV klasy³⁸.

Dowódcą 2 Dywizji Litewsko-Białoruskiej był od tego momentu jeszcze przez miesiąc, ponieważ rozkazem MSWojsk. z 1 września został powołany na stanowisko zastępcy dowódcy OG Brześć Litewski, które objął 25 września. Okręg ten powstał na mocy rozkazu MSWojsk. z 5 lipca 1921 r., a jego dowództwo objął gen. Franciszek Krajowski. W tym czasie prowadzono w polskiej armii prace związane z opracowaniem planu jej pokojowej reorganizacji. Zgodnie z rozkazem gen. por. Kazimierza Sosnkowskiego (ówczesnego ministra spraw wojskowych) z 22 sierpnia obszar Polski podzielono 15 listopada (wraz z likwidacją okręgów generalnych) na dziesięć okręgów korpusów. Wówczas też powstał OK IX Brześć, którego pierwszym dowódcą pozostał gen. Krajowski (w 1922 r. dowództwo objął gen. Karol Szubert), a jego zastępcą, którego zakres obowiązków ustalał każdorazowy dowódca okręgu we własnym zakresie – gen. Hejdukiewicz. Warto jeszcze

³⁸ CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Kwestionariusz ewidencyjny Orderu Virtuti Militari z 22 V 1939 r., k. 1, Pismo zastępcy szefa Sztabu Generalnego z 5 II 1921 r., k. 20 i Depesza dowódcy OG VII Poznań z 16 III 1921 r., k. 21.

dodać, że okręg ten obejmował większość obszaru województwa nowogródzkiego i poleskiego, a także niewielką część lubelskiego i białostockiego³⁹.

Generał Franciszek Krajowski generalnie pozytywnie oceniał pracę swego zastępcy, jak np. w opinii z 14 lipca 1922 r.: „Pomimo braku szerszej orientacji odpowiada jako z-ca d-cy O.K. bardzo dobrze”⁴⁰. Jednak już wówczas odmienne zdanie miał gen. dyw. Edward Rydz-Śmigły (inspektor armii w Wilnie), który w tym samym dokumencie napisał: „Oficer o wielkiej sumienności i dobrych chęciach – jednak na samodzielne stanowisko nie nadaje się, nie ma autorytetu odpowiedniego, ani odpowiedniej sprężystości umysłowej”⁴¹. Podobną opinię miał kolejny dowódca OK IX gen. Karol Szubert. Pomiędzy nim a Hejdukiewiczem doszło na przełomie 1922 i 1923 r. do ostrego konfliktu. W jego wyniku dowódca okręgu (w odpowiedzi na wcześniejsze zażalenie naszego bohatera na niego) napisał 7 lutego 1923 r. pismo do marszałka Józefa Piłsudskiego, by rozważył propozycję zmian personalnych, w tym także w odniesieniu do gen. Edwarda Hejdukiewicza. W sugestii gen. Karola Szuberta w przypadku mobilizacji na osobie zastępcy dowódcy okręgu spoczywać miały liczne i odpowiedzialne zadania, lecz w jego opinii:

Do tak wytężonej pracy nie posiada on jednak potrzebnej kwalifikacji, ani pod względem fachowej wiedzy, ani też umysłowej i fizycznej tężyzny. Obecnie pełni on obowiązki w ściśle organizacyjnych funkcjach, lecz bez jakiegokolwiek wybitniejszej korzyści dla służby. Oprócz tego brak mu stanowczego występowania wobec podwładnych, natomiast ma skłonność do familijnego załatwiania spraw służbowych przytem, ale i do wygórowanych osobistych pretensji. Posiada liczną rodzinę, chorą żonę i pięć dorosłych córek w domu, z tych dwie zatrudnione w biurach wojskowych, co już ujemnie odbija się na jego służbowym stanowisku⁴².

Miesiąc później doszło do zaognienia konfliktu, ponieważ gen. Karol Szubert w piśmie do ministra spraw wojskowych z 15 marca 1923 r. postulował wręcz usunięcie naszego bohatera ze stanowiska: „Proszę zatem ponownie o usunięcie

³⁹ CAW WBH, Oddział I Sztabu Głównego, sygn. I.303.3.31, Rozkaz o przejściu sił zbrojnych z organizacji obecnej na organizację pokojową z 22 VIII 1921 r. i Rozkaz o utworzeniu OG Brześć Litewski z 5 VII 1921 r., b.p.; *Korpus Poleski. Jednodniówka*, Brześć 1928, s. 23; M. Cielewicz, *Wojsko Polskie w latach 1921–1926. Organizacja, wyposażenie, wyszkolenie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998, s. 17–18 i 48–51; E. Krawczyk, *Demobilizacja i pokojowa organizacja Wojska Polskiego w latach 1920–1921*, Warszawa 1971, s. 183–185.

⁴⁰ CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej z 1921 r. z sierpnia 1922 r., k. 99.

⁴¹ Tamże.

⁴² CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Pismo gen. dyw. K. Szuberta do marszałka J. Piłsudskiego z 7 II 1923 r., k. 76.

gen. bryg. Hejdukiewicza z zajmowanego przezeń stanowiska [...] W podległym mi O.K. nie znajduję dla niego żadnego innego przydziału i uważam, że indywidualnie i intelektualnie nie nadaje się on już w ogóle do służby czynnej”⁴³.

Rodzi się naturalne pytanie, czy poszło jedynie o spór charakterologiczny bądź ambicjonalny, czy też powody były bardziej złożone. Trudno na to jednoznacznie odpowiedzieć, gdyż znamy jedynie stanowisko gen. Karola Szuberta. Według niego nasz bohater nie odpowiadał wymaganiom służbowym dla zajmowanego stanowiska, co miał także potwierdzić marszałek Józef Piłsudski 30 listopada 1922 r. w trakcie spotkania z okazji objęcia przez gen. Szuberta dowództwa OK IX. W piśmie z 15 marca 1923 r. dowódca okręgu tak oceniał gen. Hejdukiewicza: „... nie mam z mego zastępcy nie tylko żadnej godnej uznania pomocy, lecz jest mi on, przy jego osobistych pretensjach, nieuzasadnionych urazach i pewnym rodzaju bierności, raczej ciężarem”⁴⁴. Jako przykład podał sprawę ćwiczeń garnizonowych w Brześciu 23 lutego 1923 r., które miał przeprowadzić jego zastępca. Nie opracował on osobiście ich założeń (do czego zobowiązał go dowódca okręgu), lecz zlecił to jednemu z oficerów sztabowych, a w samych ćwiczeniach nie uczestniczył. Generał Karol Szubert poruszył także sprawę pisma gen. Edwarda Hejdukiewicza do wojewody poleskiego, w którym w ostrym tonie skarżył się na sposób korespondowania starosty kobryńskiego z władzami wojskowymi, gdyż ten w piśmie do Powiatowej Komendy Uzupełnień w Kobryniu miał użyć słowa „polecam” zamiast „proszę lub upraszam”. Cała ta w istocie drobna sprawa wywołała na Polesiu dłuższą korespondencję pomiędzy władzami wojskowymi a cywilnymi, co załagodzić miał dopiero sam gen. Karol Szubert⁴⁵.

W tym miejscu warto jednak dodać, że gen. Edward Hejdukiewicz aktywnie działał na niwie społecznej, o czym znajdujemy następującą wzmiankę w dokumentach:

Na stanowisku tym rozwija energiczną działalność krzewienia polskości, a rozumiejąc znaczenie sił powietrznych dla potęgi państwa już w 1923 r. zakłada Towarzystwo Popierania Żeglugi Powietrznej, mając na celu zainteresowanie najszerzszych mas ludności sprawami lotnictwa i ścisłą współpracą w tej dziedzinie społeczeństwa cywilnego z wojskiem⁴⁶.

⁴³ CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Pismo gen. dyw. K. Szuberta do ministra spraw wojskowych z 15 III 1923 r., k. 74.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Kwestionariusz ewidencyjny Orderu *Viruti Militari* z 22 V 1939 r., k. 11.

Jednak konflikt z gen. Karolem Szubertem i nie najlepsze opinie służbowe (m.in. inspektora armii w Wilnie, gen. dyw. Edwarda Rydza-Śmigłego oraz samego Józefa Piłsudskiego) okazały się decydujące dla przebiegu dalszej kariery wojskowej bohatera artykułu.

Decyzja w jego sprawie zapadła dość szybko, już bowiem 30 marca 1923 r. został on odwołany ze stanowiska zastępcy dowódcy OK IX z jednoczesną nominacją na członka Oficerskiego Trybunału Orzekającego mieszczącego się w Warszawie przy ul. Krakowskie Przedmieście 64. W konsekwencji opuścił Brześć i przeniósł się do stolicy, gdzie zamieszkał na Czerniakowie przy ul. Okrężnej 12 (nowym zastępcą dowódcy OK IX został gen. Tadeusz Jastrzębski)⁴⁷. Trybunał działał już od czterech lat (powołany został dekretem z 25 września 1919 r.) i zajmował się sprawami oficerów oskarżonych o zachowanie niehonorowe i czyny nieetyczne (np. wrogie odnoszenie się do narodu i państwa polskiego) oraz sprawami oficerów ubiegających się o przyjęcie do WP, wobec których sformułowano zarzuty o wrogim stosunku do państwa polskiego. W skład Trybunału wchodziło ośmiu członków (w tym przewodniczący) i ośmiu zastępców członków. Niestety o pracy gen. Edwarda Hejdukiewicza na wspomnianym stanowisku nic nie wiadomo, oprócz pozytywnych opinii odnoszących się do jej administracyjnego charakteru, jakie otrzymywał w kolejnych latach (np. w 1925 i 1926 r. – „Ogólna ocena: bardzo dobry”)⁴⁸.

Rok 1927 przyniósł naszemu bohaterowi dwa ważne wydarzenia. Pierwszym był wyczekiwany siedem lat awans na stopień generała dywizji, który zarządzeniem Prezydenta RP z 5 lutego 1927 r. otrzymał z dniem 30 kwietnia tego roku, na podstawie art. 75 ustawy z 23 marca 1922 r. „O podstawowych obowiązkach i prawach oficerów WP”. Zgodnie z tym artykułem:

Oficerom, do stopnia generała brygady włącznie, przeniesionym w stan spoczynku na skutek osiągnięcia granicy wieku, przewidzianej w art. 72 niniejszej ustawy, o ile przesłużyli w ostatnio posiadanym stopniu co najmniej dwa lata, zostaje nadany przez Prezydenta Rzeczypospolitej jeden stopień wyżej. Do otrzymanego z powyższej przyczyny stopnia nie są przywiązane żadne uprawnienia, z wyjątkiem prawa do tytułu⁴⁹.

⁴⁷ Dziennik Personalny MSWojsk. 1923, nr 19 z 30 marca, s. 223; *Rocznik oficerski 1924*, Warszawa 1924, s. 117.

⁴⁸ CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za 1925 r., k. 85 i Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za 1926 r., k. 83; Szerzej O Oficerskim Trybunale Orzekającym – patrz: Dziennik Rozkazów MSWojsk. 1919, nr 93 z 25 października, poz. 3572, s. 2368–2369.

⁴⁹ Dziennik Ustaw 1922, nr 32 z 5 maja, poz. 256, Ustawa o podstawowych obowiązkach i prawach oficerów Wojsk Polskich z 23 III 1922 r., s. 457.

Artykuł 72 precyzował z kolei, że generał brygady po osiągnięciu wieku 59 lat winien być przeniesiony w stan spoczynku, a taki właśnie wiek osiągnął w 1927 r. gen. Edward Hejdukiewicz. Było to dla naszego bohatera zapewne z jednej strony radosne wydarzenie, pozwalające mu spędzić ostatnie lata życia na spokojnej emeryturze, lecz z drugiej smutne, oznaczało bowiem zakończenie kariery w WP. Na podstawie przywołanego artykułu został on z dniem 30 kwietnia przeniesiony w stan spoczynku jako tytularny generał dywizji⁵⁰.

Po opuszczeniu szeregów wojska mieszkał przez pewien czas z rodziną w stolicy w domu przy ul. Okrężnej 12 (Spółdzielnia Mieszkaniowa „Sadyba”). Jak można przypuszczać, utrzymanie domu i rodziny stało się teraz trudniejsze pod względem finansowym, co mogło być powodem wystąpienia o nadanie działki w ramach osadnictwa wojskowego. Otrzymał ją w osadzie Krzywucha w powiecie dubieńskim (województwo wołyńskie), położonej około 7 km na zachód od Dubna, gdzie przeniósł się i mieszkał do śmierci⁵¹. W ostatnich latach życia prowadził aktywną działalność społeczną: „W pracy społecznej jeszcze nie ustaje. Osiedlwszy się na Wołyniu na działce wojskowej stara się szerzyć kulturę polską i jak najwięcej zjednać ludność dla polskości, mając szczególnie na sercu opiekę nad osadnikami polskim”⁵². Niestety, nic więcej na ten temat nie wiadomo. Pięć lat po przeniesieniu w stan spoczynku zmarł 1 stycznia 1932 r. we wsi Pogorzelec w powiecie dubieńskim (nazwa ta występuje także w formie Pogorzelce lub Pohorlece), kilkanaście kilometrów na północny wschód od Dubna⁵³. Na zakończenie

⁵⁰ Dziennik Personalny MSWojsk. 1927, nr 8 z 28 lutego, s. 61 i 64; *Rocznik oficerski 1928*, Warszawa 1928, s. 878.

⁵¹ *Kawalerowie Virtuti Militari 1792–1945*, s. 72. Wykaz osadników wojskowych, s. 58, https://kresy.genealodzy.pl/zbior/pdf/osadnicy_wojskowi.pdf (dostęp: 18.12.2022) – tu jego nazwisko podano jako Hajdukiewicz.

⁵² CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Kwestionariusz ewidencyjny Orderu Virtuti Militari z 22 V 1939 r., k. 11. W pracy A. Wojtaszaka (*Generalicja Wojska Polskiego 1918–1926*, Warszawa 2012, s. 455) znajduje się informacja, że po przejściu w stan spoczynku zamieszkał w Poznaniu, lecz brak potwierdzenia tego w innych źródłach, choć nie można wykluczyć, że zamieszkał tam na krótko.

⁵³ CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Kwestionariusz ewidencyjny Orderu Virtuti Militari z 22 V 1939 r., k. 1; Dziennik Personalny MSWojsk. 1932, nr 4 z 22 lutego, s. 171; *Kawalerowie Virtuti Militari 1792–1945*; P. Stawecki, *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 1994, s. 135; T. Kryśka-Karski, S. Żurkowski, *Generałowie Polski niepodległej*, Warszawa 1991, s. 39 (w trzech ostatnich publikacjach występuje informacja, że zmarł w osadzie Krzywucha). Źródła archiwalne nie wspominają o miejscu pochówku, jedynie w pracy A. Wojtaszaka (*Generalicja*, s. 455) w rubryce „Data śmierci i miejsce pochówku” podano „1.01.1932, osada Krzywucha, pow. Dubno”. Trudno rozstrzygnąć, czy jest to faktyczne miejsce pochówku, czy też jedynie informacja o miejscu

warto jeszcze dodać, że w 1928 r. otrzymał Medal Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości, a pośmiertnie nadano mu również Order Odrodzenia Polski V klasy (Krzyż Kawalerski), za jak to określono we wniosku: „Ofiarną pracę woj-skową, która dążyła do wywalczenia Niepodległości Ojczyzny” oraz Krzyż Niepodległości (nadany zarządzeniem Prezydenta RP z 9 października 1933 r.)⁵⁴.

Choć od śmierci gen. Edwarda Hejdukiewicza minęło ponad dziewięćdziesiąt lat, to wciąż nie doczekał się on choćby niewielkiego opracowania naukowego. Jest to o tyle dziwne, że był on jednym z ważniejszych oficerów polskich formacji zbrojnych w Rosji w latach 1917–1919, jak również w polskiej armii. Pozostaje mieć nadzieję, że niniejszy artykuł przywróci mu pamięć potomnych, na którą niewątpliwie zasługuje.

BIBLIOGRAFIA (BIBLIOGRAPHY)

Archiwalia

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego

ap. Edward Hejdukiewicz, sygn. I.480.194.

3 Pułk Strzelców, sygn. I.122.26.120.

4 Dywizja Strzelców, sygn. I.122.81.1, I.122.81.31, I.122.81.32, I.122.81.70.

Dowództwo Armii Generała Hallera, sygn. I.123.1.33.

Okręg Korpusu II, sygn. I.371.2.1.

Oddział I Sztabu Głównego, sygn. I.303.3.31.

Źródła drukowane

Dziennik Personalny MSWojsk. 1920 (nr 40), 1922 (nr 17), 1923 (nr 19), 1927 (nr 8), 1932 (nr 4).

Dziennik Rozkazów MSWojsk. 1919 (nr 93).

Dziennik Ustaw 1922, nr 32.

Rocznik oficerski 1923, Warszawa 1923.

Rocznik oficerski 1924, Warszawa 1924.

Rocznik oficerski 1928, Warszawa 1928.

Общий список офицерским чинам русской императорской армии на 1 января 1910 г., Санкт-Петербург 1910.

zamieszkania. Osada należała do parafii pw. św. Jana Nepomucena w Dubnie, toteż bardziej prawdopodobne wydaje się, że to właśnie tam pochowano generała – jednak po 1945 r. większość znajdujących się na tym cmentarzu nagrobków uległa zniszczeniu.

⁵⁴ CAW WBH, ap. E. Hejdukiewicz, sygn. I.480.194, Wniosek o odznaczenie ś.p. E. Hejdukiewicza Krzyżem Niepodległości z 1933, k. 47–48 oraz Wniosek o nadanie E. Hejdukiewiczowi Orderu Odrodzenia Polski, k. 51–52.

Pamiętniki i wspomnienia

Nałęcz-Małachowski S., *Wspomnienia generała*, Łódź 2003.

Pamiętniki generała broni Lucjana Żeligowskiego, wstęp i oprac. D. Fabisz, Warszawa 2014.

Opracowania

Bagiński H., *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–1920*, Warszawa 1921.

Cieplewicz M., *Wojsko Polskie w latach 1921–1926. Organizacja, wyposażenie, wyszkolenie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998.

14 Dywizja Piechoty. 1-wsza Dywizja Strzelców Wielkopolskich w wojnie i pokoju, oprac. T. Kołaczyński, J. Ciepielowski, Poznań 1937.

14 Wielkopolska Dywizja Piechoty, red. A. Wesołowski, Warszawa 2019.

Dyskant J.W., Michałek A., *Port Artur Cuszima 1904–1905*, Warszawa 2005.

Encyklopedia wojskowa, red. O. Laskowski, t. 3, Warszawa 1933.

Faszcza D., *54 Pułk Piechoty Strzelców Kresowych*, Pruszków 2010.

Gumowska B., *Opowieść o gen. broni Lucjanie Żeligowskim*, cz. 1: *Lata 1865–1920*, Bydgoszcz 1994.

Jarno W., *Strzelcy Kaniowscy w latach 1919–1939*, Warszawa 2004.

Jarno W., *Uwarunkowania przybycia Armii Polskiej we Francji do Polski wiosną 1919 roku*, „Almanach Historyczny” 2020, t. 22, s. 155–179.

Karczewski L., *Zarys historii wojennej 57 Pułku Piechoty Wielkopolskiej*, Warszawa 1928.

Kawalec T., *Historia IV-tej Dywizji Strzelców generała Żeligowskiego w zarysie*, Wilno–Kraków–Łódź 1921.

Kawalerowie Virtuti Militari 1792–1945. Słownik biograficzny, t. 2 (1914–1921), cz. 2, red. B. Polak, Koszalin 1993.

Korpus Poleski. Jednodniówka, Brześć 1928.

Krawczyk E., *Demobilizacja i pokojowa organizacja Wojska Polskiego w latach 1920–1921*, Warszawa 1971.

Kryśka-Karski T., Żurkowski S., *Generałowie Polski niepodległej*, Warszawa 1991.

Kula J., *Zarys historii wojennej 54 Pułku Strzelców Kresowych*, Warszawa 1929.

Lipiński W., *Walka zbrojna o niepodległość Polski w latach 1905–1918*, Warszawa 1990.

Łapiński J., *Zarys historii wojennej 58 Pułku Piechoty Wielkopolskiej*, Warszawa 1928.

Miodowski A., *Związki Wojskowych Polaków w Rosji (1917–1918)*, Białystok 2004.

Obrona państwa w 1920 roku. Księga sprawozdawczo-pamiętkowa Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej i obywatelskich komitetów obrony państwa, red. W. Ścibor-Rylski, Warszawa 1923.

Odrowąż-Zawadzki Z., *Dzieje 14 Dywizji Piechoty*, Gdańsk 2005.

Radziwiłłowicz D., *Błękitna Armia. W 80 rocznicę powstania*, Warszawa 1997.

Radziwiłłowicz D., *Polskie formacje zbrojne we Wschodniej Rosji oraz na Syberii i Dalekim Wschodzie w latach 1918–1920*, Olsztyn 2009.

Spałek W., *Wojna rosyjsko-japońska 1904–1905 r.*, Warszawa 1926.

Stawecki P., *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 1994.

Szuchatowicz L., *Zarys historii wojennej 53 Pułku Piechoty Strzelców Kresowych*, Warszawa 1928.

Wojtaszak A., *Generalicja Wojska Polskiego 1918–1926*, Warszawa 2012.

Бирюк С., *Русская пехота в Русско-японской войне 1904–1905 гг.*, Москва 2021.

Netografia

<http://www.citywalls.ru/house18704.html> (dostęp: 11.12.2021).

http://www.rusgeneral.ru/shik_1914/1914_pex_701.html (dostęp: 24.08.2022).

https://kresy.genealodzy.pl/zbior/pdf/osadnicy_wojskowi.pdf (dostęp: 18.12.2022).

https://ria1914.info/index.php/107-й_пехотный_Троицкий_полк (dostęp: 14.05.2022).

https://ria1914.info/index.php/118-й_пехотный_Шуйский_полк (dostęp: 14.05.2022).

https://ria1914.info/index.php/14-я_пехотная_дивизия (dostęp: 14.05.2022).

https://ria1914.info/index.php/56-й_пехотный_Житомирский_полк (dostęp: 16.05.2022).

O autorze:

dr hab. Witold Jarno – profesor Instytutu Historii Uniwersytetu Łódzkiego.

Zainteresowania naukowe: dzieje Polski i regionu łódzkiego oraz historia wojskowości polskiej w XX w. Jest autorem wielu artykułów dotyczących tej problematyki oraz kilkunastu monografii.

e-mail: witold.jarno@uni.lodz.pl